

ERDEI FERENC:

A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztével a közös szövetkezeti gazdaságok szervezeti és gazdasági megszilárdítása és szocialista nagy gazdaságokként való fejlesztése új meg új oldaláról veti fel állami irányításuk kérdéseit. A probléma természetesen eddig is fennállott és mind vizsgálatában, mind gyakorlati megoldásában történtek is lépések. Most azonban nagyobb súllyal jelentkezik a kérdés, mert a *termelés növelésének* a feladatai kerültek előtérbe. Ez érthetően azzal a következménnyel jár, hogy felszínre kerülnek a termelőszövetkezetek működésének mindazok a társadalmi, szervezeti és gazdasági tényezői, amelyek eredményes gazdálkodásuk feltételeit képezik. S ebből a szempontból nemcsak úgy vetődik fel a kérdés, hogy a szocialista állam milyen szervei útján és milyen módon igazgatja a termelőszövetkezeteket, hanem úgy is, hogy a termelőszövetkezet mint társadalmi szervezet és mint termelő vállalat milyen igényeket támaszt az állami irányítással szemben, illetőleg milyen gazdasági támogatásra és szervezési irányításra szorul az állami szervek részéről.

A szocialista állam gazdasági szervező funkciója nyilvánvalóan nemcsak abban nyilvánul meg, hogy mint a társadalmi termelést tervszerűen irányító államhatalom a termelőszövetkezeteket is a szocialista tervgazdálkodás vágányára vezérli, hanem abban is, hogy a csoporttulajdonban álló vállalatok szervezéséről, gazdálkodásuk feltételeinek a megteremtéséről folyamatosan gondoskodik. Az előbbi: az irányító-befolyásoló állami tevékenység, a termelőszövetkezetek állami irányításának jól ismert, sokoldalúan megvitatt és a gyakorlatban is előtérben álló oldala. Viszont az utóbbi: a termelőszövetkezeteknek mint termelő vállalatoknak a szükségletei, az állami szervek által kielégítendő igényei, kevésbé kerültek előtérbe a korábbi időszakban, s főként csak az állami támogatás kérdéseként ismeretesek. Éppen ezért e tanulmányban a termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányításának ezeket a kérdéseit kívánom felvetni, tehát a szocialista állam gazdasági szervező funkciójának a termelőszövetkezetek oldaláról jelentkező problémáit igyekszem megvilágítani. Mégpedig nem elsősorban államigazgatási oldaláról, hanem a termelőszövetkezetek üzemvezetése, illetőleg üzemi-gazdasági szükségletei oldaláról, egy járás termelőszövetkezeteinek a konkrét vizsgálatára támaszkodva.

Ilyen irányú vizsgálatokat az 1960. és 1961. évek folyamán végeztünk a szolnoki járásban és Karcag városában. A vizsgálat módszere az volt, hogy e két igazgatási terület minden termelőszövetkezetében és a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban álló állami és szövetkezeti, illető-

leg társadalmi szerveknél reprezentatív felvételt végeztünk a közöttük létrejövő kapcsolatokról, külön számba véve a termelőszövetkezetektől kiinduló kezdeményezéseket és a termelőszövetkezetekhez érkező megkereséseket. A reprezentáció elég nagymértékű volt, mert négy nyári (június, július, augusztus, szeptember) és négy téli (december, január, február, március) hónapon keresztül a hónap három — havonként változó — napján minden termelőszövetkezetben és az összes szoba jöhető szerveknél felvettünk minden egymás közötti kapcsolatot, akár személyes tárgyalás formájában, akár írásban vagy telefonbeszélgetés útján valósult meg. Ily módon megalapozottan következtethetünk az összes kapcsolatok számára, jellegére és megoszlására. E tanulmányban azonban csak a főbb megállapításokat és következtetéseket foglalom össze, s ezeket is csak a szolnoki járás adataival dokumentálva. Egyébként a vizsgált járás és város összes lényeges vonásaiban hasonló képet nyújt, mindössze bizonyos arányok térnek el a járás és a város esetében. (A városi termelőszövetkezeteknek intenzívebb kapcsolata van mind az irányítószervekkel, mind az állami és a szövetkezeti vállalatokkal.) Országosan azonban inkább jellemzőek a járás viszonyai, annál is inkább, mert a szolnoki járás elég tipikus: a járásban 17 község van, s ezekben a vizsgálat idején 32 termelőszövetkezet volt, mégpedig mind méretüket, mind termelési irányukat illetően igen eltérőek. Abban is igen változatcsak e járás viszonyai, hogy több olyan község van, ahol csak egy termelőszövetkezet van, s több olyan is, ahol 4—5.

I

A termelőszövetkezet egyrészt *jogi személy*, amely éppenúgy jogok és köteleességek, valamint felelősség alanya, mint más jogi személyek (vállalatok, egyesületek, intézmények stb.) vagy a természetes személyek. Ennyiben a mezőgazdasági szakigazgatás (és egyéb szakigazgatás is) ugyanúgy érvényesül a termelőszövetkezetben, mint az állami gazdaságban vagy az egyéni termelőknél.

Másrészt azonban a termelőszövetkezet sajátos *társadalmi szervezet*, amely mind belső szervezeti viszonyaiban, mind kifelé, más társadalmi szervezetek és az állami igazgatás felé, sajátos arculattal jelentkezik. Ez megnyilvánul a csoporttulajdon rendelkezési joga és kezelése tekintetében, az alapszabály jellegében, az állami szövetkezeti felügyelet sajátoságaiban stb. De most nem célunk e belső társasági viszonyok és a társadalmi szervezet sajátosságaiából folyó külső viszonyok elemzése; ez külön tanulmányt kíván.

A termelőszövetkezet azonban nem utolsó sorban *vállalat*, amely termelőeszközökkel rendelkezik, termelőtevékenységet folytat, a termeléssel kapcsolatban beszerzési és értékesítési kereskedelmi, egyes esetekben feldolgozóipari működést fejt ki. Ennyiben tehát az állami vállalatokéhoz hasonló a tevékenysége, ennél fogva azokhoz hasonló *vállalati gazdálkodási problémái is vannak, s ezek megoldásában irányító szerv közreműködését igényli*. De csak hasonlóságról van szó, mert mind a vállalati gazdálkodás belső üzemi viszonyai, mind az irányítószervvel szemben támasztott igényei sokban különböznek is az állami vállalatokétól. A hasonlóság azon alapszik, hogy egyaránt *szocialista vállalatokról* van

szó, a különbségek pedig abból erednek, hogy a termelősövetkezet csoporttulajdonban levő *szövetkezeti vállalat*.

Mindebből következik, hogy a termelősövetkezetek állami irányításának a hatékonysága különösképpen a termelősövetkezetek vállalati gazdálkodásának, üzemi tevékenységének az irányításán fordul meg, ezt kell tehát mélyrehatóan elemeznünk akkor, amikor a termelősövetkezetek gazdasági-szervezeti megszilárdítása, illetőleg termelésük fejlesztése vált a fő kérdéssé.

Üzemgazdasági szempontból az a kérdés lényege, hogy a szocialista nagy gazdaság irányításának igen sokoldalú és felfokozott igényt kell kielégítenie, s a gazdálkodás eredményessége döntően az üzemvezetés színvonalán múlik. Így van ez az állami vállalatok esetében is, akár ipari vagy kereskedelmi, akár mezőgazdasági vállalatról van szó. Az üzemvezetés helyzete és feladatai azonban nem egyszerűbbek a termelősövetkezetekben, hanem ellenkezőleg, bonyolultabbak és nehezebben megoldhatók. A hasonló vagy azonos üzemvezetési problémák mellett a termelősövetkezeti gazdaságokban azokat a feladatokat is meg kell oldani, amelyek az állami vállalatoknál ismeretlenek. Ilyen problémák: a kollektív vezetés, a munkaerő adott mennyisége, illetőleg a foglalkoztatás követelménye, a munkadíjazás összefüggése a csoporttulajdonnal, a beruházások nagyrészt saját erőből való megoldása stb. Növeli a feladatok súlyát, hogy a mezőgazdaság technikai fejlődése most érkezett arra a fokra, amikor a gépi nagyiparhoz hasonló technológia és üzemszervezés is megvalósulhat, tehát a termelősövetkezeti gazdaságok üzemvezetésében új megoldásokat kell kialakítani, s nagyrészt töretlen úton kell járni. E tekintetben ugyanis sem a tőkés nagyüzemek, sem a szocialista állami gazdaságok példái és tapasztalatai nem használhatók fel minden további nélkül.

Mindez érthetővé teszi, hogy a termelősövetkezeti gazdaságok üzemvezetésében annyi és annyira új feladatokat kell megoldani, hogy azokat a szövetkezeti vezetők egymagukban, összefogó irányítás és útmutatás nélkül csak nagynehezen és a legtöbb esetben igen fogyatékosan tudják teljesíteni. Két hasonlítással lehet érthetőbbé tenni a termelősövetkezeti gazdaságok üzemvezetésének a helyzetét ebből a szempontból. Egyik a szocialista ipari vállalatok példája. Ezek esetében arról van szó, hogy a már korábban kialakult gépi technika alapján, jórészt kipróbált technológiai és üzemszervezési megoldások alkalmazásával kell szervezni és irányítani a termelést. Ugyanakkor az iparirányítás kiépült szervezete és a tervező-, valamint kutatóintézetek egész hálózata segíti az egyes vállalatok üzemvezetését. A másik tanulságos összehasonlítás a tőkésországok mezőgazdaságából vehető. Amióta új technika vonult be a mezőgazdaságba, s ennek nyomán új meg új technológiai és szervezési feladatokat kell megoldani, azóta számos fejlett tőkésországban is, de egyes gyarmati helyzetből felszabadult fejlődő országban is kiterjedt üzemi tanácsadói hálózat fejlődött ki, amely sokoldalú tanácsadást nyújt az üzemvezető-tulajdonos gazdálkodók részére.

E két hasonlítás élenként illusztrálja a termelősövetkezetek üzemvezetésének igen komoly helyzetét. A szocialista nagyüzem új meg új szervezési és technikai feladatainak olyan tömegét kell megoldaniok -- a szocialista ipar vagy az állami gazdaságok irányítószerveihez hasonló

irányító-tanácsadó szervezet nélkül —, hogy teljesen érthető, ha termelőszövetkezeteink igen váltakozó sikerrel bírkóznak e feladataikkal. Ez természetesen a fejlődés velejárója, s az átszervezés időszakában még más volt a helyzet. Akkor döntően mozgalmi-politikai feladatokat kellett megoldani, s viszonylag egyszerű sémák keretei között lehetett megszervezni a nagyüzemi gazdálkodást. A jelenlegi időszakban — s még inkább a továbbiakban — mind a népgazdasági igények, mind a tagok érdekei azt követelik, hogy a közös gazdaságban gyorsan növekedjék a munka termelékenysége, csökkenjen az önköltség, növekedjék az üzemi jövedelem, s összességében a nagyüzemi gazdálkodás magasabb szintjét érjék el a termelőszövetkezetek. Mindezt az üzemvezetés színvonalának emelésével lehet megvalósítani, s ehhez elengedhetetlen a gazdaságok irányítószerveinek a fejlesztése is. Ez a magyarázata annak, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági irányításának a kérdése minden szocialista országban — így nálunk is — napirenden van. Ezek az összefüggések egyben azt is indokolják, hogy miért különösen időszerű e problémakör konkrét és részletes vizsgálata.

A helyi vizsgálat nyomán mindenekelőtt arról kell tájékozódunk, hogy a jelenlegi időszakban a termelőszövetkezetek *mennyi és milyen szervekkel vannak kapcsolatban, s e kapcsolatok hogyan oszlanak meg jellegük szerint és az egyes szervek között*. Ez az áttekintés képet ad arról, hogy ténylegesen milyen keretek között mozog a termelőszövetkezeti gazdaságokra kiható szervező-irányító-befolyásoló tevékenység, illetőleg milyen igények jelentkeznek e vonatkozásban a termelőszövetkezetek részéről. (Mindezt most nem az állami irányító-befolyásoló tevékenység egész kiterjedésében kívánom vizsgálni, mert ez az ár- és adópolitika, a beruházási és hitelfeltételek egész rendszerét magában foglalja. Itt csupán az irányító szervezet végső tagjainak és a termelőszövetkezeteknek a szervezeti kapcsolataival foglalkozom, tehát *szűkebb értelemben* a termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányításával. Ennek azonban bármilyen gazdaságpolitika mellett jelentősége van.)

1. A termelőszövetkezetekkel rendszeres kapcsolatban álló *állami, szövetkezeti és társadalmi szervek száma* igen nagy, s ez érthető is. Bár úgy is szokták felvetni a kérdést, hogy éppen a termelőszövetkezetekkel foglalkozó vagy velük kapcsolatban álló szervek nagy száma, s ezek tevékenységének a koordinálatlansága a nehézségek forrása. A koordinálás természetesen kívánatos, de a sokféle szerv és a velük való nagyszámú kapcsolat szükségszerű a társadalmi munkamegosztás mai fokán, s éppen a szocialista népgazdaság feltételei között.

De lássuk e sokféle szervek sorát és a termelőszövetkezetekkel való kapcsolatuk arányát. Erről a túloldali táblázat ad áttekintő képet.

Mint a táblázatból látható, a helyi tanácsok illetékes szervein kívül a termelőszövetkezeteknek a minisztériumokkal is van bizonyos kapcsolata, továbbá négy állami szakintézménnyel rendszeres kapcsolatban állanak, de a különböző iskolákkal és kutatóintézetekkel is van érintkezésük. Gyakoribb azonban a kapcsolatuk az állami vállalatokkal, amelyek közül 5—6 vállalattal, továbbá a gépállomással és az állami gazdasággal minden termelőszövetkezet rendszeres kapcsolatot tart fenn, ezeken kívül pedig további 40 vállalattal van sűrűbb-ritkébb érintkezésük. Szembeötlő a földművesszövetkezetekkel, a MÉK-kel és más termelőszövetkezetekkel való kapcsolatuk számottevő aránya.

A szolnoki járási termelőszövetkezetek kapcsolatának %-os megoszlása
(1960. VI., VII., VIII. és IX. hónapokban)

Állami szervek és intézmények:

hatósági szervek: a járási tanács mezőgazdasági osztálya	13,1	
a járási tanács egyéb osztályai	2,0	
a járási tanács VB-a	1,6	
a megyei tanács VB-a	0,9	
a községi tanács VB-a	7,9	
minisztériumok	0,9	
rendőrség, ügyészség, bíróság	1,0	
összesen:		27,4

állami szakintézmények: Megyei Beruházási Iroda	1,9	
Országos Nyugdíjintézet	0,9	
Vízügyi Igazgatóság	0,8	
Növényvédő Állomás	0,5	
állatorvosi szolgálat	0,4	
közegészségügyi szervek	0,2	
iskolák	0,2	
kutatóintézetek	0,2	
összesen:		5,1

állami vállalatok: MNB-fiók	16,9	
gépállomások	6,8	
Terményforgalmi Vállalat	4,2	
Állami Biztosító	2,5	
Állatforgalmi Vállalat	1,6	
állami gazdaságok	1,4	
FŐMAV	0,7	
TEGI	0,4	
Tejipari Vállalat	0,2	
40 egyéb vállalat	18,7	
összesen:		53,6

Szövetkezetek, szövetkezeti szervek:

szövetkezetek: földművesszövetkezetek, MÉK	5,0	
más termelőszövetkezetek	2,8	
kisipari termelőszövetkezetek	0,4	
ügyvédi munkaközösségek	0,3	
összesen:		8,5

szövetkezeti szervek: Termelőszövetkezeti Tanács és kirendeltsége	0,5	
MESZÖV	0,1	
SZÖVOSZ	0,1	
összesen:		0,7

Társadalmi szervezetek és szervek:

SZTK	3,8	
Belváltársulat	0,1	
SZOT	0,1	
KISOSZ	0,1	
egyéb társadalmi szervek	0,6	
összesen:		4,7

Mind összesen: **100,0**

2. A kapcsolatok megoszlása a különféle típusú szervek között azért figyelemre méltó, mert ez a termelőszövetkezetekre való befolyás kisebb vagy nagyobb mértékére utal. S e tekintetben az is érdekes, hogy a termelőszövetkezetek milyen arányok szerint fordulnak a különféle szervekhez és fordítva, hogy a termelőszövetkezeteket milyen szervek milyen gyakorisággal keresik meg.

A szolnoki járásban *egy-egy termelőszövetkezet havonta átlagosan 85 esetben keresett meg valamilyen szervet* (Karcagon 217 esetben), s e termelőszövetkezeti részről kezdeményezett kapcsolatok megoszlása (a négy nyári hónapban) az alábbi:

A járási tanács mezőgazdasági osztálya	7,6 százalék
Egyéb hatóság	25,0 százalék
Gépállomás	5,6 százalék
MNB-fiók	13,6 százalék
Egyéb vállalat	48,1 százalék

Fordítva, ha a termelőszövetkezethez érkező megkereséseket nézzük, lényegesen nagyobb az ügyek száma (156) és némileg eltérők az arányok:

A járási tanács mezőgazdasági osztálya	13,3 százalék
Egyéb hatóság	20,4 százalék
Gépállomás	4,9 százalék
MNB-fiók	13,8 százalék
Egyéb vállalat	47,6 százalék

Szembeötlő, hogy a járási tanács mezőgazdasági osztálya lényegesen nagyobb arányban keresi meg a termelőszövetkezeteket, mint ahányszor a termelőszövetkezet fordul öhozzá. De általában jellemző a termelőszövetkezetek és a velük érintkező szervek kapcsolatára, hogy közel kétszer annyi esetben fordulnak hozzájuk, mint fordítva. (A termelőszövetkezetek megfigyelése azt is mutatja, hogy egyes termelőszövetkezetek különösen ritkán fordulnak bármilyen külső szervhez.) A legfigyelemreméltóbb azonban az, hogy a termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak a túlnyomó része esik a vállalatokra (a termelőszövetkezetből kiinduló ügyek 67,3 százaléka, a termelőszövetkezethez érkező megkeresések 61,9 százaléka!). Ez a mennyiségi arány magában véve utal arra, hogy *a termelőszövetkezetekre, illetőleg gazdálkodásukra gyakorolt befolyásban az állami és a szövetkezeti vállalatoknak a szerepe milyen nagy*. És arra is utal, hogy a tervszerű gazdasági befolyásolás fő csatornája a vállalatok tevékenysége.

3. *A termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak a megoszlása jelleük szerint ismét más összefüggésekre világít rá.*

A szolnoki járásban a termelőszövetkezetek részéről kezdeményezett kapcsolatok egy termelőszövetkezetre jutó egy havi átlagszáma és ennek az ügyek jellege szerinti megoszlása a következő (szintén az 1960. év négy nyári hónapjában):

Hatósági intézkedéssel kapcsolatos	17,7 százalék
Gazdasági-kereskedelmi ügylettel kapcsolatos	54,6 százalék
Tanács, segítségkérés	27,7 százalék

Fordítva, a termelőszövetkezethez érkező megkeresések megoszlása a következő:

Hatósági intézkedéssel kapcsolatos	17,6 százalék
Gazdasági-kereskedelmi ügylettel kapcsolatos	53,6 százalék
Tanácsadás, felhívás, segítségnyújtás	25,2 százalék

Láthatóan teljesen egyező a kapcsolatoknak a jellegük szerint való megoszlása a termelőszövetkezetek oldaláról és a termelőszövetkezeteket megkereső szervek oldaláról, s meglehetősen nagy részt foglal el e kapcsolatokban az adminisztratív jellegű hatósági intézkedés, illetőleg ilyenek iránt vagy ilyenek miatt történő szövetkezeti kezdeményezés.

Ez a mérőben mennyiségi áttekintés azonban még csak igen felületi képet ad a termelőszövetkezetek és a velük kapcsolatban álló különféle szervek viszonyáról. Hogy a termelőszövetkezeti üzemvezetés helyzetét és ezzel kapcsolatban az állami irányítás problémáit mélyrehatóbban feltárhassuk, részleteiben kell elemeznünk e kapcsolatok természetét és arányait.

II

Ha a termelőszövetkezeteknek mint társadalmi szervezeteknek a problémáitól most eltekintünk, és a termelőszövetkezeti gazdaságoknak mint szocialista vállalatoknak az üzemvezetési és állami irányítási kérdéseit kutatjuk, szükségszerűen az állami vállalatokkal való hasonlóságukat fogjuk felismerni. Szükséges azonban azt is hangsúlyozni, hogy a hasonlóság csak a vállalati tevékenység általános vonásait illetően áll fenn, és emellett a termelőszövetkezetek üzemvitelében igen sok olyan vonást is találunk, ami elsősorban a szövetkezeti tulajdonból eredő sajátosság, másodsorban a mezőgazdasági termelés adott technikai fejlettségének a velejárója.

A termelőszövetkezetnek mint vállalatnak a tevékenysége — éppen azért, mert szintén szocialista vállalat — általános vonásaiban hasonló feladatkörökre tagolódik, mint az állami vállalatoké. Ezért leghelyesebb, ha az elemzésben az általános vállalati feladatok rendszerét követjük a következő sorrendben:

- üzemvezetés-üzemszervezés,
- tervezés,
- pénzügyek-hitelügyek-zárszámadás,
- beruházások,
- beszerzés-ellátás-szolgáltatások,
- termelés,
- értékesítés,
- munkaügyek (tagsági és háztáji kérdések),
- szociális és kulturális ügyek,
- vitás-peres ügyek.

E csoportosításnak megfelelően foglalom össze — a rövidítés kedvéért elhagyva itt a pénz- és hitelügyek, a szociális és kulturális ügyek, továbbá a vitás-peres ügyek tárgyalását — a járás 8 hónapi megfigyelése

alapján leszűrhető megállapításokat és következtetéseket. (A feltüntetett számok minden esetben a járás összes termelőszövetkezeteiben végzett megfigyelés felvett — havi 3 napi — eseteinek a számát, tehát a ténylegesen előfordulhatott esetek 10 százalékát — helyesebben 10—12 százalékát — jelzi.)

1. Az *üzemvezetés és üzemszervezés* feladatai mások a termelőszövetkezeti közös gazdaságban, mint az állami gazdaságban. Az eltérés okai: a termelőszövetkezeti kollektív vezetés, a termelőszövetkezeti munkaerő összefüggése a tagsággal, a háztáji gazdaság, a szövetkezeti gazdaság korlátozottabb akkumulációja, ennek következtében a lassúbb ütemű műszaki fejlődés.

A legfőbb azonban az, hogy a szövetkezeti gazdaságot a korábbi egyéni gazdaságokból a kialakult üzemi adottságok figyelembevételével kell kialakítani. Teljesen újat kell tehát létrehozni a megszokott korábbi helyébe. Eppen ezért a szocialista átszervezés időszakában aligha lehetett másként, minthogy a szövetkezeti gazdaságok üzemvezetésére és üzemszervezésére általános érvényű és kötelező erejű szervezési szabályokat írtak elő. Ezek az alapszabályok pedig mind a vezetőszervekre, mind az üzem szervezésére és munkaszervezésére vonatkozóan csak a legegyszerűbb szervezési megoldásokat tartalmazhatták, mert akkor a tagok közös munkába állítása és a munkaerő nagyüzemi méretű mozgatása volt az alapvető és minden mást megelőző feladat.

Ebben az időszakban tehát a termelőszövetkezeti üzemvezetés és üzemszervezés *lényegében igazgatási kérdés volt*, és az állami irányítás úgy valósult meg, hogy az igazgatási szervek ellenőrizték az alapszabályszerű gazdálkodást, a vezetők megválasztását, az üzemi szervezet és a vezetés alapszabály-előírta vitelét. Ez a helyzet azonban csak a termelőszövetkezetek kezdeti időszakában volt fenntartható. Ahogy a termelőszövetkezetek fejlődtek, úgy üzemszervezésük és vezetésük tekintetében is új igényekkel kellett számolni. Az alapszabályban meghatározott szervezeti formák már nem elégítik ki a fejlettebb nagyüzemi gazdálkodás újabb és változatosabb igényeit, tehát a termelőszövetkezeteknek maguknak kell a megfelelő szervezeti formákat és vezetési módszereiket kialakítaniok.

A változott helyzet igazgatási következménye az, hogy az alapszabályi előírások fokozatosan fellazulnak, és ma már igazgatási szerveink sem érvényesítik az „alapszabályszerű gazdálkodás” követelményeit. Ennek következtében mindinkább olyan helyzet áll elő, hogy az igazgatási szervek is csak tanácsolnak, ajánlanak különféle vezetési és üzemszervezési módszereket. Ilyen kérdésekben viszont az igazgatási szervek kevésbé felkészültek, tehát a termelőszövetkezetek más szervekhez: állami gazdaságokhoz, intézetekhez, szakoktatási intézményekhez is fordulnak tanácsért, útbaigazításért.

Mindamellet a járási mezőgazdasági osztállyal való kapcsolatokban is szerepelnek ilyen kérdések, mégpedig mindkét oldalról felvetve. Ez azonban igen kevés azokhoz a problémákhoz viszonyítva, amelyek a gyakorlatban ténylegesen felmerülnek. A termelőszövetkezetek és a különféle szervek közötti kapcsolatban az ügyeknek mindössze 1,9 százaléka tartozik az üzemvezetés, üzemszervezés körébe. S mire vonatkoznak ezek?

A termelőszövetkezetek részéről legtöbb (12) a vezetőségi, közgyűlési jegyzőkönyvek, határozatok megküldése. Azután leggyakoribb a munkaszervezettel összefüggő bejelentés (építőbrigád szervezése, megszüntetése, brigádvezető-változások bejelentése). Feltűnő, hogy a termelőszövetkezet alapszabályával és az üzemi szervezettel kapcsolatos kérdések egyetlen esetben sem vetődtek fel a termelőszövetkezet részéről a 32 termelőszövetkezet 8 hónapi megfigyelése során. Pontosabban a járási mezőgazdasági osztály felé nem vetették fel, de a termelőszövetkezeten belül — a jegyzőkönyvek tanúsága szerint — gyakran és sokoldalúan tárgyaltak ilyen kérdéseket, s a más szervekkel való kapcsolatokban is többször felmerült ez a téma. Viszonylag gyakrabban szerepel a termelőszövetkezet és a járási mezőgazdasági osztály közötti viszonyban az ellenőrzés kérdése. A termelőszövetkezetek részéről azonban ez kizárólag két formában merül fel: az év végi leltározással kapcsolatban, s a népi ellenőrzés kapcsán.

A termelőszövetkezetekhez intézett megkeresések kétszer annyi esetben (a 3663-ból 71 esetben) foglalkoznak az üzemvezetés, üzemszervezés kérdéseivel, de ez sem sok. Legnagyobb számú erről az oldalról is a jelentések kérése, továbbá a különféle határozatok megküldése. Ezenkívül viszonylag nagyszámú az ellenőrzési ügy, de ezek is mind csak a leltározással és a népi ellenőrzés konkrét vizsgálatával összefüggésben.

Figyelemre méltó, hogy a termelőszövetkezetek alapszabályával kapcsolatban az irányítószervek részéről sem történt kezdeményezés, jóllehet az 1957. évi termelőszövetkezeti törvényerejű rendelet lehetőséget adott az alapszabályok fejlesztésére, s ebben a mezőgazdasági osztálynak lenne szerepe. Ellenben sűrűn szerepelt két olyan ügy, amely a termelőszövetkezetek gazdálkodását alapjaiban érinti: a termelőszövetkezetek egyesítése (mindig ez a kifejezés szerepel) és a Legeltetési Bizottság funkcióinak átadása a termelőszövetkezet részére. Mindkét ügyben mindig a járási mezőgazdasági osztály kezdeményezett. (Az ilyen ügyekben való aktivitás arra vall, hogy a járási szerveket elsősorban az üzemi keretek, a mennyiségi arányok problémái érdeklik.)

Az is érdekes, hogy milyen egyéb ügyekben kereste meg a termelőszövetkezeteket a járási mezőgazdasági osztály. A következőkben: földrendezés, taggyűlés összehívására való felhívás, termelőszövetkezeti fejlesztés, Vizsgadálkodási Társulatba való belépés és hivatalos lapok megrendelésére való felhívás ügyében. Az egyetlen nagyobb jelentőségű üzemszervezési kérdés, amivel a járási mezőgazdasági osztály néhány esetben foglalkozott: a munkaszervezés, mégpedig bizonyos ajánlások formájában. Érdekes, hogy ilyen ügyben a községi VB-ok is megkeresték néhányszor a termelőszövetkezeteket. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy ezeknek a megkereséseknek minden esetben az időszerű munkában való elmaradás volt az oka, s legtöbbször az egyéni-családi területfelosztás ajánlására szorítottak.

A szolnoki járási vizsgálat tehát azt mutatja, hogy az üzemvezetés és szervezés lényegbevágó kérdései gyakorlatilag kívül maradnak az irányítószervek tevékenységi körén. Ugyanakkor a termelőszövetkezetek belső életében napirenden vannak e problémák, s több termelőszövetkezetben erőfeszítéseket is tesznek hatékonyabb vezetési és szervezési módszerek kialakítására. Más megfigyelések alapján továbbmenően azt

is meg lehet állapítani, hogy sok termelőszövetkezetben figyelemre méltó új, korszerű vezetési és szervezési formákat hoztak létre teljesen a maguk erejéből. (Csupán az állami gazdaságok gyakorlatából és a szakirodalomtól, illetőleg intézetektől kaptak valami segítséget.)

Ebből a helyzetből azt a *következtetést* kell levonni, hogy amíg adminisztratív-igazgatási kérdés volt a termelőszövetkezetek üzemvezetésének és üzemi szervezetének az ügye, addig az igazgatási szervek többé-kevésbé hatékonyan irányították a termelőszövetkezetek üzemvitelét (még 1957—1958-ban is!). Amióta azonban a szocialista átszervezés lényegében befejeződött, a termelőszövetkezetek szervezeti keretei nagyjában-egészében megszilárdultak s a szövetkezeti gazdaságokban a termelés fejlesztésének és hatékonyabb megszervezésének a feladatai kerültek előtérbe, az igazgatási szervek már, illetőleg még nem képesek ennek az újabb s éppen nem egyszerűen igazgatási feladatnak megfelelni. A termelőszövetkezetek részéről viszont napról napra növekszik az igény az üzemszervezési és üzemvezetési segítség, tanácsadás és tervezőmunka iránt.

2. A termelőszövetkezeti közös gazdaság *tervkészítésre kötelezett, de nem tervkötelezett* szocialista vállalat. (A termelőszövetkezeti törvény a termelőszövetkezetek kötelezettségévé teszi a *tervkészítést*.) Ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet az igazgatási szervek által kötelezően előírt rendszerben, de tagjai kollektív elhatározásával (a közgyűlés jóváhagyásával) éves üzemtervet készít, amelyet az illetékes igazgatási szerv (járás vagy város mezőgazdasági osztálya) erősít meg azzal a hatállyal, hogy a terv megerősítés nélkül érvénytelen.

Könnyen megérthető, hogy ez a tervezési mód mind a termelőszövetkezeteken belül, mind a termelőszövetkezet és az illetékes igazgatási szerv közötti viszonyban több problémát vet fel.

A termelőszövetkezeteken belül az a fő kérdés, hogy az éves üzemterv mennyiben felel meg a közös gazdaság adottságainak és lehetőségeinek, illetőleg a tagok érdekeinek, s kielégíti-e a népgazdasági igényeket, amittől a megerősítés függ. Nyilvánvaló, hogy ilyen terv elkészítése nem könnyű feladat. Szükséges hozzá szakértő helyzetmegítélés, a gazdaság és a tagok érdekeinek körültekintő felismerése, a saját érdek és a népgazdasági követelmények összeegyeztetésére irányuló, kétoldalú felelősséget érző törekvés, végül mindennek kellő színvonalú megvitatása és a tagok meggyőzése.

Mindezeknek a követelményeknek eleget tenni kétségtelenül meghaladja a legtöbb termelőszövetkezet erejét, ezért a tervezés egész menetében objektíve is szükség van irányítószerv közreműködésére, s ezt szubjektíve is igényli a legtöbb termelőszövetkezet. Nagy kérdés azonban, hogy *milyen szervek és milyen módon képesek a szükséges közreműködésre?* E tekintetben van egy kialakult és állandóan fejlődő gyakorlat és vannak megoldásra váró problémák.

Hatósági rendelkezések kötelezően előírják a terv rendszerét és formuláit, továbbá a tervezés idejét, s a közgyűlés határozata után az illetékes igazgatási szerv a tervet megerősíti.

Ez a tervezés adminisztratív rendje, s ennyiben viszonylag egyszerű a termelőszövetkezet és az irányítószerv kapcsolata. A járási, illetőleg a városi mezőgazdasági osztály időről időre kiadja a szükséges rendel-

kezéseket, ellenőrzi a munka menetét és végül dönt a megerősítés ügyében. Mindamellet a termelőszövetkezetek és a járási mezőgazdasági osztály közötti ügyforgalomban szerény helyet foglalnak el a tervezéssel kapcsolatos iratok, megbeszélések és telefonálások. A megfigyelt 32 termelőszövetkezetből — a jóváhagyásra való előterjesztésen kívül — mindössze 6 esetben fordultak a mezőgazdasági osztályhoz különböző felvilágosításért, de fordítva is összesen csak 22 intézkedést számolhattunk össze. Ebből 7 tájékoztatás, 6 a jóváhagyással kapcsolatos külön intézkedés, 4 tervteljesítési (illetőleg nem teljesítés miatti) jelentésre való felhívás, további 4 kampánytervek készítésére való felszólítás, végül 1 tájékoztatáskérés a megyei Beruházási Iroda részéről öt éves tervjavaslat készítéséről. Figyelemre méltó, hogy egy esetben községi VB is kért tervteljesítési jelentést.

A terv azonban nem egyszerű ügyirat, hanem a termelőszövetkezet gazdálkodásának, következésképpen a tagok részesedésének a legfőbb okmánya, amely meghatározza a közös gazdaság egész évi munkáját. Ezért a tervezés során elhatározásra kell jutni a gazdálkodás minden lényeges kérdésében, s itt merülnek fel az érdemi problémák. Ezek négy csoportba sorolhatók:

- a gazdaság tényleges helyzetének a megítélése;
- a következő évi termelés összetételének a meghatározása és az elérendő szint kitűzése;
- az előírányozott termelés anyagi-műszaki és munkaerő feltételeinek a biztosítása;
- mindezekben a tagok szubjektív megítélésének, az objektív lehetőségeknek és a népgazdasági igényeknek az összeegyeztetése.

Mindegyik kérdésben a kötelezően előírt tervformulákhoz írott instrukciókat, szóbeli útmutatásokat és különböző segédleteket is ad a mezőgazdasági osztály, s a népgazdasági igényekről bizonyos termelési és értékesítési irányszámok megadásával tájékoztat, ezenkívül előzetes felvilágosítással szolgál arról is, hogy a tervezendő termeléshez milyen hitelekre, illetőleg anyagi-műszaki eszközökre számíthat a termelőszövetkezet. Egyidejűleg több kereskedelmi és ipari vállalat is megkeresi a termelőszövetkezetet, hogy növényi vagy állati termék szállítására szerződést kössön. (1961. augusztusa óta van olyan rendelkezés, hogy a vállalatok csak akkor köthetnek szerződést a termelőszövetkezetekkel, ha a járási osztály már megállapodott az illető termék tervére vonatkozóan.)

A gyakorlatban tehát a tervezés adminisztratív menete szervesen összefonódik *több állami szerv irányító-tanácsadó befolyásával* és az állami támogatással, illetőleg a szerződéskötésre irányuló ajánlatokkal. Emiatt a termelőszövetkezeti közös gazdaságok éves üzemtervének elkészítése állandóan kétirányú eltorzulás veszélyének van kitéve. Egyfelől a tervezést irányító igazgatási szervek — sőt a szerződő vállalatok is — gyakran hajlamosak arra, hogy a termelőszövetkezetet tervkötelezett vállalatként kezeljék, és a kívánt előirányzatokat adminisztratív módon előírják, másfelől viszont olykor a termelőszövetkezet törekszik arra, hogy még az ajánlásokat is elhárítsa és az irányítószervek által kifejezett népgazdasági igényektől függetlenül a gazdálkodását.

Az ilyen ellentétes irányú törekvésekből folyó konfliktusok elkerülése, illetőleg feloldása csak úgy érhető el, ha a termelőszövetkezet is, az állami irányító szervek is, mélyrehatóan feltárják a termelőszövetkezet objektív adottságait és lehetőségeit, s a népgazdasági igényeket, illetőleg az állami támogatást ésszerűen alkalmazzák egy-egy termelőszövetkezetre. Ehhez azonban módszeres elemző munka és pontos helyzetismeret szükséges, aminek feltételei sem a termelőszövetkezetek legtöbbszörénél, sem az irányítószerveknél általában még nincsenek meg. Így áll elő az a helyzet, hogy az üzemtervek kialakítása során egy-egy termelőszövetkezet számos állami szervvel kerül kapcsolatba, mindegyik kifejti a maga befolyását, a termelőszövetkezet mindegyikkel szemben állást foglal, s mivel a kellően megalapozott érdemi összeegyeztetésnek a feltételei hiányosak — gyakran idő sincs rá —, a terveket végül is a tervkészítés adminisztratív menetét irányító igazgatási szervek döntenek el érdemben is.

Mindezekből az alábbi *következtetésre* juthatunk: a tervezés adminisztratív rendje kialakult, ennek irányítására a mezőgazdasági osztály képes, és az ehhez szükséges feltételekkel is rendelkezik; az állami támogatás és a szerződések állami szervei is kiépültek, s a termelőszövetkezetekkel mindegyik élénk kapcsolatban is áll, e kapcsolatok érdemi összehangolása azonban megoldatlan, mert ez meghaladja a mezőgazdasági osztály kapacitását és felkészültségét. Ez viszont azzal a következménnyel jár, hogy a járási mezőgazdasági osztály a termelőszövetkezeti gazdaságok éves üzemtervét érdemben csak néhány igazgatási szempontból elengedhetetlen összefüggésben vizsgálja: a termelési és áruértékesítési előirányzatok megfelelnek-e a járási terv bontásának, továbbá, hogy a tervezett állami támogatás nem haladja-e meg a megadott kereteket. Ennek következtében a terv egészében való megalapozottsága döntően a termelőszövetkezetek saját szubjektív megítélésétől függ. S ha egy-egy esetben vita keletkezik a terv egyes tételeiről az osztály és a termelőszövetkezet között, az rendszerint két szubjektív álláspont vitája.

3. *A beruházások kérdései* a termelőszövetkezet gazdálkodásában általában három irányban jelentkeznek:

- milyen beruházásokat, milyen sorrendben létesítsen a termelőszövetkezet (ez a termelési irány kérdése);

- a beruházásokra mennyi saját erőt tud fordítani, s mennyi és milyen állami támogatásra van szüksége;

- az egyes létesítményeket saját üzemében vagy vállalatbaadással lehet megvalósítani.

Mindehárom irányban messzemenő segítségre és irányításra szorul a termelőszövetkezet, de e vonatkozásban viszonylag szűk tere van az *adminisztratív szabályozásnak*. A hatósági előírások lényegében bizonyos beruházások (például szőlő-gyümölcsstelepités) engedélyhez kötésére, mások (például majortelepités) feltételhez kötésére szorítkoznak.

A beruházások összes többi teendői az *állami támogatás, a tanácsadás-ajánlás, illetőleg a vállalatok közötti szerződések* és ezek realizálása útján mozognak. E tekintetben viszont a termelőszövetkezetek sok állami szervvel kerülnek kapcsolatba: a mezőgazdasági osztállyal, a bankkal, a gépállomással, a vízügyi szervekkel, az építővállalatokkal stb.

A beruházások irányának és menetének ismert általános képétől elütő vagy egyébként különösen szembeötlő jelenségek a szolnoki járás termelőszövetkezeteiben: igen sok talajjavítási igény, s ehhez talaj-

térképek, gépek kérése, mégpedig nem a járási mezőgazdasági osztálytól, hanem a Talajjavító Vállalattól; új típusú gépek iránti érdeklődés és elég sok épületvásárlási engedélykérés, még több községi vagy állami gazdasági és vállalati épület igénylése.

A termelőszövetkezethez más szervektől érkező beruházási ügyek megoszlása figyelemre méltó képet mutat. A számba vett 187 ügyből 65 érkezett különböző vállalattól, 56 megyei szervtől (zömmel a Beruházási Irodától), 44 járási osztálytól (zömmel a mezőgazdasági osztálytól), 11 a községi tanács VB-ától és 11 a banktól. Ez a megoszlás két figyelemre méltó összefüggésre utal: egyik, hogy az építési beruházások szakszerveinek (a Beruházási Irodának) a létrehozása óta ide koncentrálnak az építési ügyek intézése, és ezzel mentesül a járási mezőgazdasági osztály; a másik, hogy a beruházások ügyeiben szerepe van a községi VB-nak is.

4. A *beszerzés-ellátás-szolgáltatás* lényegében kereskedelmi ügylet, amit a termelőszövetkezet és az illetékes állami vagy szövetkezeti vállalatok közti viszonyban a kereskedelmi forgalom szabályai szerint lehetne lebonyolítani. Mivel azonban számos megkötés van érvényben — főképpen a szükségyszerű készletgazdálkodás miatt —, elég széles tere van az adminisztratív szabályoknak. Ilyenek: engedélyhez kötött beszerzések, illetőleg központi kiutalások, továbbá a beszerzési helyek kijelölése. Az ilyen megkötések a termelőszövetkezeteknek előnyök, ha általuk kedvezményhez jutnak vagy ellátásuk biztosítottabbá válik, viszont nehezítik a termelőszövetkezet gazdálkodását, ha ez az előny nem valósul meg a gyakorlatban.

A termelőszövetkezettől kiinduló beszerzési ügyek túlnyomó része (a számbavett 304 beszerzési ügyből 201) a termelőszövetkezet és valamely vállalat között (állami gazdaságot, erdőgazdaságot és földműves-szövetkezetet is ideértve) zajlik le. Figyelemre méltó arányú azonban a termelőszövetkezetek egymásközti forgalma is (47 eset). A járási mezőgazdasági osztályhoz 30, megyei szervhez 10, minisztériumhoz 5 esetben fordultak a termelőszövetkezetek, mindig segítséget kérve valamilyen „hiánycikk” beszerzéséhez.

5. A *termelés maga* a szövetkezeti gazdaságok legfőbb tevékenysége, amit alapjaiban az üzemterv határoz meg és operatív irányítását a közös gazdaság üzemvezetése látja el. Emellett azonban maga a termelőszövetkezet vezetése is igényel bizonyos közreműködést a termelés folyamán, s egyes területeken objektíve is szükség van erre, de még több esetben az igazgatási szervek tartják ezt szükségesnek.

A termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak jelentékeny részét (a termelőszövetkezeti kezdeményezések 19 százalékát, a termelőszövetkezethez érkező megkeresések 21,2 százalékát) teszik ki a termeléssel összefüggő ügyek. Ezek azonban igen sokféle természetűek. A termelőszövetkezeti gazdaságok üzemvezetése és az állami irányítás (illetőleg külső befolyásolás) szempontjából azonban két nagy csoportba sorolhatók: egy részük hatósági-szakigazgatási eljárással kapcsolatos intézkedés, más részük operatív gazdasági szervező tevékenység. A termelőszövetkezetekhez érkező megkereséseknek, illetőleg a termelőszövetkezetekhez címzett intézkedéseknek kereken a fele a hatósági-igazgatási eljárás körébe tartozik, a másik fele pedig termeléssel összefüggő operatív intéz-

kedés (nem számítva azt a nagyszámú esetet, amikor állami és társadalmi szervek járművet kérnek a termelőszövetkezetektől).

A termelőszövetkezetekhez címzett hatósági intézkedések három csoportba sorolhatók:

- szakigazgatási döntések, elrendelések és engedélyezések;
- jelentések, adatszolgáltatások elrendelése vagy előírt jelentések bekérése;
- adminisztratív ellenőrzés.

A szakigazgatási hatósági intézkedések körében legnagyobb a mezőgazdasági szakigazgatási ügyek száma, amelyek minden esetben a járási mezőgazdasági osztálytól származnak. E csoportba tartoznak a következők: földigazgatási ügyek (27) — földrendezés, művelési ág változása, rizstelep-felmérés, egyéb földmérés —; növényvédelmi intézkedések (24); állategészségügyi rendelkezések (5); állatsejtezési engedélyezések (8); takarmányozási engedélyek (19) — defektes gabona, ocsú etetése —; állami apaállatokra vonatkozó rendelkezések (3). Egyéb, a mezőgazdasággal összefüggő szakigazgatási intézkedések: erdészeti igazgatási ügyek (5) — fakitermelés engedélyezése —; vízügyi igazgatási ügyek (11); közlekedési igazgatási ügyek, közlekedésrendészeti ügyek (12); iparigazgatási ügyek (5); tűzrendészeti ügyek (16) és egyéb vagy általános igazgatási ügyek (12).

Hasonló a száma és a megoszlása az adminisztratív, kötelező erővel elrendelt jelentésre, illetőleg adatszolgáltatásra való felhívásoknak.

Az ellenőrzéssel kapcsolatos intézkedések és bírságolások főbb területei: a tűzvédelem, a növényvédelem, az állategészségügy, a vízhasználat és a gépjárműközlekedés.

A termelőszövetkezetek termelőmunkájához kapcsolódó operatív szervezőtevékenység három típusba sorolható: az igazgatási szervek általános tájékoztató-felvilágosító munkája, az igazgatási szervek szervezett akciói és a vállalatok operatív munkakapcsolata a termelőszövetkezetekkel.

Az igazgatási szervek tájékoztató tevékenysége a legszélesebb kiterjedésű és viszonylag nagyarányú. Az egyes szakigazgatási, rendészeti feladatokkal összefüggő előadásoktól kiterjed a termelésttechnikai ismeretterjesztésig. Feltűnő azonban, hogy munkavédelmi felvilágosító munkával nem találkoztunk.

A termelés szervezése, irányítása, illetőleg irányító befolyásolása szempontjából legérdekesebbek az igazgatási szervek szervezett akciói. Az éves üzemtervek és a termelési szerződések mellett ezt az irányítási-szervezési módot tekinthetjük a termelésirányítás fő módszerének. Ezek az akciók olyan tevékenységi komplexumként jellemezhetők, amelyek az adminisztratív elrendelés bizonyos formáitól kezdve a felvilágosítás, a propaganda, az ajánlás és a tanácsolás különböző formáin keresztül az állami támogatás, a társadalmi segítség és az adminisztratív, valamint a társadalmi ellenőrzés különféle elemeit foglalják magukban. Az ilyen akciókat közvetlenül a termelőszövetkezetekig menően a járási mezőgazdasági osztály szervezi, de részt vesz benne a járási tanács VB-a, a megyei tanács mezőgazdasági osztálya és a megyei tanács VB-a, illetőleg az FM is, és legtöbbször a helyi vagy felsőbb pártszervek a kezdeményezők.

Mire terjednek ki ezek az akciók? Vagy egy termelési ágazat fejlesztésére, vagy egy-egy munkafeladat elvégzésére, illetőleg a soronlevő kampánymunkák szorgalmazására. A szolnoki járás termelőszövetkezeteiben 1960—1961-ben végzett adatgyűjtésünk az alábbi akciókról ad képet.

A legnagyobb méretű volt az *aratás-cséplési munkák* előmozdítására szervezett akció. Ebben a következő tevékenységi formákkal találkoztunk a termelőszövetkezeteknél: a Termelőszövetkezeti Tanács elnökének a levele, FM körlevél, a megyei, a járási és a községi tanács VB határozata, a gépállomások intézkedései, a járási mezőgazdasági osztály instrukciói, helyi pártszervek felhívásai, a Terményforgalmi Vállalat intézkedései, napilapok közleményei stb.

Ezenkívül viszonylag nagyobb méretű szervezett akció folyt a növényápolás és a szénabetakarítás, a növényvédelmi munkák, továbbá az őszi gabonabetakarítás előmozdítása céljából. Emellett jóval kisebb méretű, egy-egy szűkebb körben lezajló, de szintén szervezett akció folyt a járásban a trágyakiherdés és a legelők gyomtalanítása végett.

Az egyes termelési ágak fejlesztésére szervezett akciók közül a legszélesebbkörű volt a *hibridkukorica-vetőmag* alkalmazását segítő akció, amely ki is egészült a termelőszövetkezeti gazdaságok egész kukoricatermelésének a fejlesztését célzó akcióvá. Ezenkívül a következő ágazatok körében folyt még szervezett akció: baromfitenyésztés (baromfitáp, napocsibe, építés), paradicsomtermelés, tenyészűsző-nevelés és a babtermelés kiterjesztése.

A *vállalatok operatív munkakapcsolatai* a termelési szerződés keretei között is és azon túlmenően is jelentékeny tényezők a termelőszövetkezeti termelés szervezésében és befolyásolásában. A megfigyelt termelőszövetkezetekben a következő formákkal találkoztunk: ajánlattétel, anyagok, eszközök szállítása, határidők közlése, sürgetés, ellenőrzés stb. Szembeötlően nagy a termelőszövetkezetek és a vállalatok közötti kapcsolatokban a biztosítási ügyek aránya (általános, tűz-, jég-, állatbiztosítás). Sz az is figyelemre méltó, hogy a biztosítási ügyekben kimagaslóan a legtöbbet szerepelnek az állatkárokkal összefüggő intézkedések (kár-felvétel, igazolás stb.).

A termelés irányítására és szervezésére irányuló külső hatásokkal és törekvésekkel szemben mire irányulnak a *termelőszövetkezetek által kezdeményezett* kapcsolatok a termelés körében?

A legnagyobb számúak a *termelőszövetkezet saját körében* tett operatív intézkedések a különféle vállalatok felé. Ezek között leggyakoribbak az építéssel és a gépjavítással, továbbá a termékek elszállításával kapcsolatos érdeklődés, sürgetés, megbeszélés és kifogásolás.

A *hatósági intézkedésekkel* kapcsolatban a termelőszövetkezetek részéről a következő ügyek a leggyakoribbak:

- vetőmagjuttatás iránti kérés;
- rizstelepítési vagy kikapcsolási, szőlő- és gyümölcsstelepítési vagy kivágási engedély kérése;
- takarmányjuttatás kérése;
- állatselejtezés engedélyezése;
- gépjárművel személyszállítási engedély kérése;
- gépvásárlás engedélyezése.

Láthatóan az ilyen ügyeknek csak egy része tekinthető szorosan véve igazgatási természetűnek, más része a készletgazdálkodással, illetőleg kötött forgalommal függ össze, és így válik hatósági ügyggyé.

A jelentések, adatszolgáltatások igen nagyszámúak. Az összes — termelőszövetkezetből kimenő — ügyek egyharmada ilyen, amit — a termelőszövetkezetek panaszával egyezően — túlzott arányúnak lehet ítélni.

Végül elég számottevő arányú (a termelőszövetkezetből kiinduló ügyek 18,6 százaléka) *a termelőszövetkezetek kérése*. Ezek között legtöbb a gépkölcsönzési kérés (állami gazdaságoktól, vállalatoktól), továbbá szaktanácskérés.

A konkrét helyi vizsgálat eredménye *abban foglalható össze*, hogy a termelőszövetkezetek termelőtevékenységének irányításában viszonylag igen nagy a hatósági intézkedések aránya, és a termelés fejlesztésére irányuló gazdasági szervezőmunka erősen megoszlik az igazgatási szervek és a vállalatok között. Továbbá az is megállapítható, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok részéről széles körű igény nyilvánul meg termelésük szervezése, irányítása és támogatása iránt. Végül az is megállapítható, hogy a jelenlegi viszonyok között az igazgatási szervek szervezett akciói tekinthetők a termelésirányítás legfőbb módszerének — a tervezés és a termelési szerződések mellett.

6. *Az értékesítés* csaknem teljesen kívül esik az adminisztratív szabályozás körén, viszont a közös gazdaságok árutermelése és áruértékesítése egészében beilleszkedik a népgazdasági tervbe. A termelőszövetkezet oldaláról bizonyos termékek értékesítése előnyösebb a szervezetlen piacon, tömeges árutermékeik viszont csak a szervezett piacon — állami és szövetkezeti kereskedelemben — értékesíthetők biztosan és előre tervezhetően.

A termelőszövetkezetek helyi vizsgálatából az derül ki, hogy értékesítési tevékenységük teljes egészében a járási mezőgazdasági osztály kikapcsolásával folyik, s minden ez irányú ténykedésük vállalatokhoz, illetőleg szövetkezetekhez kapcsolódik. Ez azt jelenti, hogy a tervben foglalt értékesítési előirányzatok jóváhagyásán túlmenően a járási mezőgazdasági osztály nem foglalkozik ténylegesen az értékesítéssel. A termelőszövetkezetek vizsgálata során nem találtuk semmi nyomát sem annak, hogy a járási mezőgazdasági osztály koordinálná a szerződéseiket, sem annak, hogy termékelhelyezés ügyében közvetítene, sem annak, hogy szerződési, szállítási, minőségi vagy árvitákba beleavatkozna. Pedig erre a termelőszövetkezetek sok esetben nagyon is rászorulnának. (Az említett 1961. évi rendelkezés után már bizonyosan végez a járási osztály bizonyos szerződési egyeztetést.) Ez más szóval azt jelenti, hogy a vizsgált időszakban a termelőszövetkezetek termékértékesítésében semmilyen szerv nem fejtett ki koordináló, illetőleg szervező tevékenységet, mert a kereskedelmi és ipari vállalatok (ideértve a MÉK-et és a földművesszövetkezeteket is) csak a maguk termékeinek a termeltetését szervezték, s érthetően a maguk tervének a teljesítéséért követték el mindent.

7. *A munkaügyek, a tagsággal és a háztáji gazdasággal összefüggő kérdések* olyan problémái a közös gazdaságoknak, amelyek teljesen eltérőek az állami vállalatokétól. Ezek lényegében tagsági ügyek, amelyek

ket az alapszabály szabályoz, s a gyakorlat ellenőrzése, vitás kérdések eldöntése igazgatási feladat.

A közös gazdasági vállalati tevékenysége oldaláról azonban a munkaügyi problémákat a gazdaságvezetés a saját körében sokszor nem tudja megoldani. Ilyen esetekben számos szerv működik közre a megoldásban: a járási mezőgazdasági osztály, megyei szervek, Termelőszövetkezeti Tanács szervei, pártszervek stb.

A helyi vizsgálat alapján mindenekelőtt kiderült, hogy *a termelőszövetkezetekben sokoldalú munkaügyi tevékenység folyik*, ami zömében összefügg a termelőszövetkezeti tagsággal, részben azonban túlmegy azon. Ez a munkaügyi tevékenység kiterjed a következőkre: tagfelvétel, kilépés, más termelőszövetkezetbe való átlépés, előlegfizetés, munkaegység-elszámolás, felszólítás munkába állásra, katonai szolgálatból szabadságolás, aratás-cséplés szervezése, SZTK ügyek, tagsági és keresetigazolások, a tagok tartozásaival kapcsolatos levonások, letiltások, OTP ügyek, szabadságok, a tagok adóügyei, tanfolyamra, iskolába küldés, személyi információk adása és kérése, fegyelmi ügyek stb.

Elég nagyszámúak a háztáji gazdasággal kapcsolatos ügyek is (földkiadás, fogatosmunkák térítése, adófizetés, háztáji föld kiegészítése, csökkentése, megvonása). Külön figyelmet érdemel, hogy egyes termelőszövetkezetek tagjaik részére beszerzési (burgonya-, széna- stb. beszerzési) és értékesítési (sertés-, baromfi-, tej-, tejtermék-értékesítési) tevékenységet fejtenek ki.

Meglehetősen széles körű *a külső munkaerők megszerzésére irányuló tevékenységük*: szakmunkások, mezőgazdászok, könyvelők kikérése, munkaerő-kölcsönkérés aratásra, társadalmi munka igénybevétele stb. Előfordult néhány esetben, hogy egy-egy termelőszövetkezet pályázatot írt ki állattenyésztői, agronómusi, könyvelői állásra; több esetben szerepel rizsaratók és dinnyekertészek, konyhakertészek szerződtetése.

Figyelemre méltó, hogy a községi VB-ok sokoldalúan foglalkoznak a termelőszövetkezetek tagsági és munkaügyeivel: háztáji föld, állatállomány, adó, földjáradék-kifizetés, munkábaállítás, idős tagok foglalkoztatása és ellátása, munkakönyv kiadása, társadalmi munka stb. Részben a községi tanács közbejöttével, részben ettől függetlenül, számos esetben van nyoma termelőszövetkezetek közötti munkakapcsolatoknak: háztáji föld, prémiumok, földjáradék egyeztetése, kölcsönös átlépések, személyi információk stb.

Világosan kitűnik az adatfelvételekből, hogy *a járási mezőgazdasági osztály igen sokoldalú munkaügyi szervező és irányító tevékenységet fejt ki*. (Ezt legnagyobbreszt jogszabályok is előírják számára.) A felvételi időszakban a következő ügyek fordultak elő nagyobb számban: termelőszövetkezeti vezetők és brigádvezetők személyi adatainak a nyilvántartása, a vezetők javadalmazása, a nők és családtagok nyilvántartása és foglalkoztatása, munkaerő-igények összegyűjtése, szakmunkások, technikusok, szakemberek elhelyezése, a vitás földjáradék-ügyek eldöntése, az állami támogatással dolgozók bérügyei, a tagok részére háztáji akciók szervezése (tenyészűsző-termelési szerződés stb.), ipari tanulók felvétele, munkanormák rendezése, szakmunkát végzők díjazása, a pénzbéli és természetbeni részesedés arányainak szabályozása, premizálás, fegyelmi eljárások stb. Több esetben a megyei mező-

gazdasági osztály és az FM munkaügyi-tagsági intézkedéseivel is találkozunk a termelészövetkezetekben (vezetők díjazása, premizálási ajánlások).

Külön kérdés — és csak részben munkaügyi — a *gépállomás munkája* a termelészövetkezetekben, illetőleg kölcsönös kapcsolataik. A helyi felvétel adataiból az a meglepő kép bontakozik ki, hogy amióta megszűnt a gépállomások kizárólagos szerepe és kivételes helyzete — és bizonyos értelemben megszűnésük kérdése is napirendre kerül —, a termelészövetkezetek és a gépállomások viszonya konszolidálódott és több vonatkozásban figyelemreméltóan fejlődött.

Mindenekelőtt a gépimunka-szerződések körüli tevékenység konszolidálódott. Tömegesen szerepelnek a termelészövetkezet-gépállomás közötti kapcsolatokban ilyenek: előzetes értesítés az igényekről, a munkák megkezdéséről, új gépek érkezéséről, a munkák átvételének a kitűzése, pótmunkák elvégzése stb. Hasonlóan alakul a gépjavítások helyzete is.

Ezen túlmenően azonban több irányú új kapcsolatok is kifejlődnek: gépek kölcsönzése, szakmunkások kölcsönös átadása, premizálások összeegyeztetése, talajjavítási munkák előkészítése és elvégzése stb. Végül az is érdekes, hogy ezekben a kapcsolatokban igen ritkán fordul elő a járási mezőgazdasági osztály vagy más szerv beavatkozása.

III

A szocialista állam gazdasági szervezőfunkciójának a szervezeti formáiról más szóval az állami irányítás, illetőleg a gazdasági igazgatás szervezeti kérdéseiről általában, és különösen a mezőgazdasági termelészövetkezetekkel kapcsolatban, mélyreható *elméleti viták* folynak a közgazdák és az államigazgatási szakemberek körében egyaránt. Egy járás termelészövetkezteinek ebből a szempontból való konkrét vizsgálata természetesen nem szolgáltathat perdöntő bizonyítékokat a vitatott kérdések eldöntéséhez. Arra azonban alkalmas, hogy élesebb megvilágításba helyezze a szóban forgó problémát és *bizonyos következtésekre* adjon alapot.

1. A termelészövetkezeti gazdaságok — tevékenységük lényegét tekintve — *éppen olyan szocialista vállalatok, mint az állami ipari és mezőgazdasági vállalatok*. A szövetkezeti tulajdonból folyó vonásaik csak módosítják, de lényegében nem változtatják meg szocialista vállalati természetüket, hasonlóképpen technikai fejlettségük alacsonyabb szintje és történetileg kezdetlegesebb szervezettségük sem. Ebből folyik, hogy lényegében hasonló belső üzemszervezési feladatokat kell megoldaniuk, és tervszerű gazdálkodásuk *éppen úgy irányítószerv szervező-irányító tevékenységét feltételezi*, mint az állami vállalatok esetében. A következő oldal táblázata áttekintést ad a „vállalati funkciók” arányairól, s az előbbieken részletesen elemeztük is ezek összefüggését az irányító-, illetőleg kooperáló szervekkel.

2. A termelészövetkezetek üzemi-vállalati irányítása azonban abban *lényegbevágóan különbözik az állami vállalatok igazgatásától*, hogy utóbbinak a tulajdonosi rendelkezés az alapja, előbbinek a szövetkezeti tulajdon tiszteletben tartása. Ebből következik, hogy a termelészö-

A termelőszövetkezetek és az állami stb. szervek közötti kapcsolatok megoszlása a gazdálkodás egyes területei szerint*

Megnevezés	A tsz-ektől kiinduló kapcsolatok		A tsz-ekhez érkező megkeresések	
	száma	%	száma	%
Üzemvezetés-üzemszervezés	35	1,9	71	1,9
Tervezés-üzemterv	6	0,3	22	0,6
Pénz-és hitelügyek, zárszámadás	367	19,6	880	24,0
Beruházások	82	4,4	187	5,1
Beszerzés-ellátás, szolgáltatások...	304	16,2	359	9,8
Termelés	262	14,0	786	21,5
Értékesítés	189	10,1	328	9,0
Munkaügyek (tagság-házt. gazd.)	204	10,9	311	8,5
Szociális és kulturális ügyek	185	9,9	286	7,8
Vitás-peres ügyek	68	3,6	140	3,8
Egyéb ügyek	171	9,1	293	8,0
Összesen:	1873	100,0	3663	100,0

*A szolnoki járás 32 termelőszövetkezetében 1960/1961-ben végzett reprezentatív adatfelvétel alapján 8 hónap adatai havi 3-3 napról.

vetkezeti gazdaságok állami irányítása (átvitt értelemben „vállalati igazgatása”) egészen más módszereket kíván, mint az állami vállalatok igazgatása.

a) A termelőszövetkezeti gazdaságok érdemi gazdasági irányításának egy része *adminisztratív hatósági intézkedésekben* valósul meg, amely hasonló a szakigazgatáshoz és össze is folyik azzal. Ilyenek: a számviteli kötelezettség, a revízió joga a termelőszövetkezetekben, a jelentési kötelezettség, egyes alapszabályi előírások kötelező megszá-bása, tervkészítésre való kötelezés, az üzemterv megerősítésének és a zárszámadás jóváhagyásának a joga és kötelezettsége az irányítószerv részéről.

b) Az *állami támogatás* a másik lényeges eleme a termelőszövetkezetek állami gazdasági irányításának, ami anyagi támogatásban és gazdasági-szervezési segítségnyújtásban (pl. szakemberek küldésében) egyaránt kifejeződik. Ez részben általános jellegű, s minden termelőszövetkezet részesül benne, részben egyedi juttatás jellegű, mely esetben az igazgatási szervek bírálják el a kedvezmény megadását, bizonyos feltételektől függően.

c) Kiterjedt köre a termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányításának az *ajánlás és tanácsadás*. Ezek egy része egyszerű tanácsolás, amely a termelőszövetkezet szabad megítélésére bizza, hogy megfogadja-e (például bizonyos fajtájú növények és állatok bevezetése, egyes agrotechnikai eljárások alkalmazása stb.), más részük viszont kötelezettséget kiváltó ajánlás, ami elől a termelőszövetkezet csak meghatározott indokolással, illetőleg bizonyos következmények vállalásával térhet ki (például bizonyos termékek termelésére, a munkadíjazásra, illetőleg jövedelemrészesedésre vagy állami értékesítésre vonatkozó ajánlások).

d) Végül, a tervszerű befolyásolás legfőbb gazdasági eszköze a *szereződés*. A szerződés magában véve kétoldalú jogokat és kötelezettsége-

ket meghatározó jogi-kereskedelmi ügylet, a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok közötti szerződés azonban valójában ennél több: a tervszerű állami gazdasági irányítás eszköze, amely a tervkötelezett állami vállalatokon keresztül a termelőszövetkezetek termelését a népgazdasági tervnek megfelelően befolyásolja. Ezenkívül e szerződések kötésébe az igazgatási szervek is, részint közvetítőként, részint ajánlásaikkal, bekapcsolódnak.

3. *A termelőszövetkezeti gazdaságok irányítószerve* elvileg természetesen lehetne nem állami szerv is, hanem szövetkezeti központ, mint ahogy az a földművesszövetkezetek vagy az ipari termelőszövetkezetek esetében van. Történetileg azonban úgy alakult, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára állami irányítószerv jött létre, s ezt nyomós okok indokolták. Nálunk is, a legtöbb szocialista országban is a termelőszövetkezetek közvetlen irányítószerve a *járási (városi) tanács mezőgazdasági osztálya* lett, tehát erre a szervre hárulnak azok az üzemi-vállalati irányítási feladatok, amelyek szocialista népgazdaságban szükségszerűek.

Egy eljárás termelőszövetkezeteinek a konkrét vizsgálata többé-kevésbé egyértelmű és határozott feleletet adott arra, hogy a járási (illetőleg megyei) mezőgazdasági osztályok hazai viszonyaink között jelenleg mennyire töltik be ezt a szerepüket. Tömören az alábbiakban foglалhatjuk össze:

— *ténylegesen betöltik* az irányítószerv szerepét a tervezésben, az állami támogatások egy részének az odaítélésében, a tagsági és munkaügyekben, továbbá a szakképzés irányításában és szervezésében;

— *csak részben töltik be* az irányítószerv szerepét az üzemvezetés és üzemszervezés irányításában, a beruházások és a termelés egyes ágainak a szervezésében, továbbá a termelőszövetkezetek közötti viták eldöntésében;

— *nem töltik be* az irányítószerv szerepét a beszerzés-ellátás szervezésében (kivéve a gépi munka szervezését), az értékesítés irányításában, továbbá a szociális ügyek intézésében.

Ezeket az 1960—61. évi vizsgálat alapján összegezhető megállapításokat ki kell egészíteni azzal, hogy azóta is van bizonyos fejlődés (például a szerződések járási egyeztetése).

4. *Ha az okokat keressük, hogy miért* csak ilyen részlegesen képesek ellátni a tanácsi igazgatási szervek a termelőszövetkezetek vállalati irányítószervének a funkcióit, akkor nem abban leljük a magyarázatot, mintha e szervek különösen gyengén működnének (nagyon is sokat és szinte hősi erőfeszítéssel dolgoznak), sem abban, mintha a tanácsi és a minisztériumi kettős irányítás bénítaná meg hatóképességüket.

Részben magyarázatot ad helyzetük különössége: mint állami szervezeteknek kell *szövetkezetek* irányítószerveként működni, tehát állami kötelességüket is teljesíteni kell, s a termelőszövetkezetek önállóságát is tiszteletben kell tartaniok. Ez kétségtelenül nagyon bonyolultá teszi működésüket, de szintén nem bénítja meg. (Távlatra azonban ennek az ellentmondásnak a feloldása is igen fontos feladat.) A döntő ok az, hogy *a mezőgazdasági osztályok államigazgatási-hatósági szervek*, s feladataik jó része jelenleg is hatósági-igazgatási funkció. Éppen ezért tevékenységük összes feltételei (szervezeti helyzetük, eljárási szabályaik, hatáskörük, javadalmazásuk és premizálásuk, a termelőszövetkezetekhez való

viszonyuk stb.) olyanok, hogy képessé teszi őket a szakigazgatási-szakfelügyeleti funkciók ellátására, viszont nem olyanok, hogy a vállalati irányítószerv szerepének a betöltésére teljes mértékben alkalmassá tenné őket.

Ebből folyik, hogy azokat a funkciókat tudják ellátni, amelyek vagy szakigazgatási eljáráschz kapcsolódnak (tervezés, munkaügyek) vagy ahhoz hasonló módszerekkel is vihetők (oktatás szervezése). A termelőszövetkezeti gazdaságok üzemi irányításának a többi feladatait csak annyiban képesek ellátni a mezőgazdasági osztályok, amennyiben erre specializált szervezetek hoztak létre (Beruházási Iroda) vagy különálló szakszervekkel együttműködnek (például a bankokkal a számvitel, a pénz- és hitelgazdálkodás irányításában és az ellenőrzésben), illetőleg hosszabb időn keresztül új munkamódszereket sikerült kialakítaniok (a termelőszövetkezetek mozgalmi szervezése és a termelési akciók szervezése).

5. *Végeredményben tehát azt a következtetést* lehet levonni az ismertetett vizsgálatból, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok további fejlesztésének, termelésük növelésének kulcskérdése járási irányítószervük erősítése és olyan irányú fejlesztése, hogy az üzemi-vállalati irányítószerv feladatainak ellátására minél inkább képesek legyenek — mégpedig a szövetkezeti tulajdonnak megfelelő módszerek alkalmazásával. Számolni kell azonban azzal is, hogy a járási mezőgazdasági osztályok szakigazgatási feladatai sem csökkennek, viszont üzemi-vállalati funkcióik nagymértékben növekednek. Éppen ezért szervezeti kereteik és munkamódszereik olyan fejlesztésére van szükség, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságokkal kapcsolatban végzett szervező-irányító tevékenységük teljesebbé és hatékonyabbá, ugyanakkor a termelőszövetkezeti tulajdonviszonyokhoz jobban alkalmazkodóvá válják. Ez más szóval azt jelenti, hogy nemcsak *mint szakigazgatási szervezetek* kell fejlődniük, hanem főképpen *mint szövetkezeti üzemi-vállalati irányítószerveknek*.

KÖVÉR KÁROLY:

A STERLINGÖVEZET és szerepe a tőkés világgazdaságban

A könyv a tőkésországok valutaövezeteinek (dollárövezet, frankövezet) rövid áttekintése után behatóan tárgyalja a sterlingövezet kialakulását és jelenlegi helyzetét.

Részletesen ismerteti a sterlingövezet elszámolási rendszerének működését és elemzi azt a szerepet, amelyet a sterlingövezet Nagy-Britannia külkereskedelmi és valutáris politikájában betölt.